TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN
ISSN (E): 2992-9148 SJIF 2024 = 5.333 ResearchBib Impact Factor: 10.77 / 2025 VOLUME-4, ISSUE-11

YOMONLIKDAN QAYTARISHNI IFODALOVCHI HADISLARNING LEKSIK-SEMANTIK VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Aliyeva Oydinoy O'tkirjon qizi
Turon universiteti Andijon filiali Magistratura bo'limi
Lingvistika yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya
Mazkur maqolada yomonlikdan qaytarishni ifodalovchi hadislarning leksik-semantik va pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Hadislarda salbiy xatti-harakatlarni ifodalovchi leksik birliklar, taqiq va ogohlantirish mazmunidagi ifodalar hamda ularning axloqiy-tarbiyaviy vazifalariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ushbu hadislarni mazmuniy va kommunikativ xususiyatlariga ko'ra tasniflashning ahamiyati yoritiladi.
Kalit so'zlar: hadis, yomonlikdan qaytarish, leksik-semantik xususiyat, pragmatika, axloqiy qadriyatlar, nutqiy ta'sir, hadislar korpusi.

Hadislar islomiy ma'naviyat, axloq va tarbiya masalalarini o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ularda insonning shaxsiy xulq-atvori, jamiyatdagi munosabatlari, adolat, halollik va o'zaro hurmat kabi qadriyatlar keng yoritilgan. Ayniqsa, yomonlikdan qaytarishga qaratilgan hadislar insonni salbiy xatti-harakatlardan tiyilish, ezgulikka intilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglashga undashi bilan ahamiyatlidir. Bunday hadislarni o'rganishda ularning mazmunini sharhlash bilan bir qatorda, matnda qo'llangan leksik birliklar, ularning ma'no xususiyatlari va kommunikativ vazifalarini tahlil qilish ham muhimdir. Chunki muayyan xatti-harakatni taqiqlash, uning oqibatlaridan ogohlantirish yoki insonni o'z xulqini tuzatishga undash turli til vositalari orqali ifodalanadi. Shu jihatdan yomonlikdan qaytaruvchi hadislarning leksik-semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish ularning mazmuniy qatlamlarini chuqurroq anglashga imkon beradi. Yomonlikdan qaytarishni ifodalovchi hadislarning leksik-semantik xususiyatlari, avvalo, ularda qo'llanadigan salbiy xatti-harakat nomlari va axloqiy tushunchalarda namoyon bo'ladi. Bunday birliklar mazmuniga ko'ra insonning shaxsiy axloqi, ijtimoiy munosabatlari hamda muomala odobiga taalluqli guruhlarga ajratilishi mumkin. Shaxsiy axloqqa oid tushunchalar qatoriga yolg'onchilik, hasad, kibr, riyo va xiyonat kabi hodisalarni kiritish mumkin. Ushbu tushunchalar insonning ichki dunyosi, niyati va xulq-atvoriga aloqador bo'lib, axloqiy kamchiliklarning oldini olish g'oyasini ifodalaydi. Ularning hadis matnlarida qo'llanishi insonni o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishga, rostgo'ylik va samimiylikka intilishga undaydi. Ijtimoiy munosabatlarga oid birliklar esa zulm, nohaqlik, g'iybat, tuhmat va birovning haqiga tajovuz qilish kabi tushunchalarni qamrab oladi. Bu hodisalar insonlar o'rtasidagi ishonchga putur yetkazishi, nizolarni kuchaytirishi

ISSN (E): 2992-9148 SJIF 2024 = 5.333 ResearchBib Impact Factor: 10.77 / 2025 VOLUME-4, ISSUE-11

va jamiyatdagi hamjihatlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli bunday mavzudagi hadislar adolatni saqlash, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish va ijtimoiy mas’uliyatni his etish g‘oyalarini ilgari suradi. Muomala odobiga taalluqli hadislar esa insonlarning bir-biriga munosabati, so‘zlashish madaniyati va kundalik xulq-atvorini tartibga solishga xizmat qiladi. Qo‘pol so‘zlash, kamsitish, hurmatsizlik va boshqalarga zarar yetkazish kabi holatlarning qoralanishi shaxslararo munosabatlarda odob va mas’uliyatning muhimligini ko‘rsatadi. Biroq ushbu tushunchalarni faqat alohida so‘zlar asosida tasniflash yetarli emas. Bir leksik birlik turli kontekstlarda turlicha ma’no nozikliklarini ifodalashi mumkin. Shu sababli hadislarni tahlil qilishda so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan birga uning matndagi qo‘llanishi, boshqa birliklar bilan semantik munosabati va umumiy mazmunga qo‘shayotgan hissasi ham hisobga olinishi zarur. Hadislarning pragmatik xususiyatlari ularning qanday kommunikativ maqsadni amalga oshirishi bilan belgilanadi. Yomonlikdan qaytarishga qaratilgan hadislar, asosan, taqiqlash, ogohlantirish, nasihat qilish va insonni ijobiy xulqqa yo‘naltirish vazifalarini bajaradi. Taqiqlash mazmunidagi ifodalar muayyan xatti-harakatning nomaqbulligini bildiradi va insonni undan tiyilishga undaydi. Bunda taqiq bevosita ifodalanishi yoki xatti-harakatning salbiy oqibatlarini ko‘rsatish orqali anglashilishi mumkin. Ogohlantirish esa salbiy xatti-harakatning inson va jamiyat uchun keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan oqibatlariga e’tibor qaratadi. Nasihat va axloqiy yo‘naltirish mazmunidagi hadislar esa insonni o‘z xulqini qayta ko‘rib chiqishga, xatolarini tuzatishga hamda ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga chorlaydi. Imom Muslimning “Sahih Muslim” asarida keltirilgan, yomonlikni ko‘rgan kishi uni imkoniyatiga qarab qo‘li, tili yoki qalbi bilan o‘zgartirishi haqidagi hadis mazkur masalani yoritishda muhim misol bo‘la oladi. Hadis mazmunida yomonlikka befarq bo‘lmaslik, imkoniyat doirasida munosabat bildirish va shaxsiy mas’uliyatni anglash g‘oyalari mujassam. Uning pragmatik xususiyati faqat salbiy xatti-harakatni qoralash bilan cheklanmay, insonni muayyan axloqiy pozitsiyani egallashga ham undashida ko‘rinadi. Demak, hadislarning pragmatik tahlili matnning mazmunini aniqlash bilan birga, uning tinglovchi yoki o‘quvchiga qanday ta’sir ko‘rsatishga yo‘naltirilganini tushunishga yordam beradi. Bunda hadisning matni, konteksti, tarjimasi va manbasi o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilishi lozim. Leksik-semantik va pragmatik tahlil yomonlikdan qaytarishni ifodalovchi hadislar korpusini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Korpusda hadis matni, manba nomi, mavzusi, yomonlik turi, asosiy leksik birliklar va pragmatik vazifani qayd etish ularni tizimli ravishda izlash hamda qiyosiy o‘rganish imkonini beradi. Masalan, zulmga oid hadis bir vaqtning o‘zida ijtimoiy munosabat, adolat va ogohlantirish kabi belgilarga ega bo‘lishi mumkin. Shu bois korpusni shakllantirishda bir hadisga bir nechta mavzuviy yoki funksional belgi biriktirish imkoniyatini nazarda tutish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv hadislarni oddiy matnlar yig‘indisi sifatida emas, balki semantik va pragmatik jihatdan belgilangan ilmiy manbalar majmui sifatida o‘rganishga yordam beradi. Natijada hadislarning mavzuviy tarkibi, axloqiy mazmuni va kommunikativ xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilish uchun imkoniyat yaratiladi. Yomonlikdan qaytarishni

ISSN (E): 2992-9148 SJIF 2024 = 5.333 ResearchBib Impact Factor: 10.77 / 2025 VOLUME-4, ISSUE-11

ifodalovchi hadislarning leksik-semantik xususiyatlari ularda insonning shaxsiy axloqi, ijtimoiy munosabatlari va muomala odobiga oid tushunchalarning qo‘llanishida namoyon bo‘ladi. Pragmatik jihatdan esa bunday hadislar taqiqlash, ogohlantirish, nasihat qilish va axloqiy yo‘naltirish kabi vazifalarni bajaradi. Hadislarni mazkur mezonlar asosida tahlil qilish ularning mazmunini chuqurroq anglash va mavzuviy jihatdan tizimlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, leksik-semantik hamda pragmatik belgilarni birgalikda qo‘llash yomonlikdan qaytarishga oid hadislar korpusini shakllantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Kelgusida ishonchli manbalardan tanlangan hadislar asosida amaliy korpus tahlilini o‘tkazish, leksik birliklarning takrorlanish darajasini aniqlash va pragmatik vazifalarni qiyoslash ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni yanada rivojlantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslim ibn al-Hajjoj. Sahih Muslim. Hadis matni va raqami foydalaniladigan nashr asosida aniqlashtiriladi.
2. McEnery, T., Hardie, A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press, 2012.
3. Mey, J. L. Pragmatics: An Introduction. 2nd ed. Blackwell, 2001.